

2. Збройна боротьба ОУН і УПА в 1947–1948 рр.

Виконання щойно згаданої постанови ЦК КП(б)У припало на час підготовки виборів до Верховної Ради УРСР. Це змусило владу до більш рішучих дій щодо остаточної (як здавалося) ліквідації ОУН і УПА. На початку 1947 р. по населених пунктах західних областей України знову були розквартировані військові гарнізони. В інформації по високочастотному зв'язку (ВЧ) від 1 лютого ц. р. на ім'я М. Хрущова міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строчак доповів, що частини військ МВС і Радянської армії вийшли до місць призначення, щоб до 13.00 2 лютого всі сільські виборчі дільниці були прикриті військами⁴⁰.

Так розпочалася друга хвиля тотального наступу на сили визвольного руху з метою їх паралізування на час виборів і наступної повної ліквідації. Від 1 січня до 20 березня 1947 р. війська й органи МВС і МДБ здійснили 12 268 операцій, внаслідок яких ОУН та УПА недорахувалися 966 осіб вбитими і 1 478 захопленими в полон. Власні втрати обчислювались в 355 осіб⁴¹. Органи МВС УРСР від 20 по 31 січня 1947 р. провели спеціальні операції, в ході яких на підставі агентурних розробок завдали ударів по керівних центрах і кадрах визвольного руху. На Волині—Поліссі їм вдалося ліквідувати 79 відповідальних працівників ОУН та УПА. Серед вбитих був і референт СБ проводу ОУН М. Арсенич (Михайло, Григор, Березовський). За оцінками радянської сторони, здійснені заходи привели до того, що “у підпіллі ОУН зараз повна розгубленість, втрата зв'язків і управління низовими організаціями”. Зазначалося посилення тенденції добровільної здачі повстанців та підпільників органам радянської влади або перехід їх на польську територію⁴².

Тим часом Москва прийняла рішення, згідно з яким придушення націоналістичних рухів у республіках Балтії та в Україні передавалося з МВС до МДБ. У лютому 1947 р. МДБ УРСР розробило “Заходи з остаточної ліквідації залишків оунівського бандитизму в західних областях України в зимово-весняний період 1947 року”⁴³.

Про труднощі, які випали на долю повстанців і підпільників в цей час, йдеться у документах визвольного руху. Так, в одному з матеріалів, захопленому органами МВС під час ліквідації заст. референта СБ проводу ОУН Карпатського краю І. Синенка в районі Нової Гути на Станіславщині (березень 1947 р.) зазначалося: “Наші лави (підпілля) цієї зими понесли значно більше втрат, ніж минулого (пропорційно до стану кадрів) року... В деяких районах залишилося по два — три чоло-

віки. Агентури в наших лавах збільшилося”. Аналогічно характеризувався становище і в Чернівецькій області. У перехопленому органі МВС—МДБ листі окружного провідника Буковини “Сталь” (В. Савчак) до крайового проводу ОУН на ЗУЗ говорилося: “...Якщо проаналізувати причини всіх втрат, які ми понесли в цьому році, то побачимо, що всі втрати є результатом роботи агентури”. При цьому також підкреслювалось, що за кожним підпільником полює оперативний працівник МДБ з 7—10 бійцями⁴⁴.

Однак укотре оптимізм більшовиків щодо остаточного придушення підпільно-повстанського руху виявився перебільшеним. ОУН і УПА знову продемонстрували високу життєздатність і конкретними діями підтвердили наміри продовжувати боротьбу. У березні 1947 р. у доповідній записці компартійних функціонерів на адресу першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича, з ім'ям якого Москва пов'язувала надії на швидке вирішення “західноукраїнської проблеми”, зазначалося, що дії українських повстанців “носять зухвалий характер і спрямовані, головним чином, проти господарсько-політичних заходів і нашого активу”⁴⁵.

За січень—березень 1947 р. радянські джерела відмітили 272 акції з боку ОУН та УПА. При цьому підкреслювалося, що стан боротьби з українським підпіллям погіршується, внаслідок чого посилюється його активність і зростають втрати радянської сторони. ЦК КП(б)У ухвалив 5 квітня 1947 р. постанову “Про посилення боротьби із залишками банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР”. В ній вказувалося на слабке ведення боротьби з формуваннями УПА й підпіллям ОУН з боку партійних організацій західних областей та МДБ, підкреслювалось, що органи держбезпеки незадовільно готують і проводять військово-чекістські операції, значна частина яких завершується безрезультатно. Зверталась увага й на недоліки бойового і політичного вишколу бійців винищувальних батальйонів.

ЦК КП(б)У зажадав від партійних органів західного регіону та МДБ УРСР негайно вжити енергійних заходів для усунення недоліків і забезпечення ефективної боротьби з українським визвольним рухом, звертаючи особливу увагу на агентурно-освідомчу роботу в їхньому середовищі. Постанова зобов'язувала органи держбезпеки “забезпечити в найближчі півтора—два місяці ліквідацію вцілілих бандитських груп і керівних центрів ОУН знизу доверху”⁴⁶.

Прагнення вищого компартійного керівництва в Києві за півтора—два місяці покінчити з українським визвольним рухом виявилось черговою ілюзією. Активність збройного підпілля не давала підстав для легковажних висновків. За даними визвольного руху, дії формувань УПА й підпілля ОУН поряд із західними областями охоплювали частково терени Житомирської, Закарпатської, Кам'янець-Подільської, Київської і Чернігівської областей. Зокрема, в першій половині 1947 р. сили збройного підпілля здійснили 467 акцій, в тому числі 75 на території згаданих східних областей. За своїм характером бої й сутички мали переважно оборонний характер. Зачіпні напади повстанців становили до 10 % від загальної кількості акцій⁴⁷.

На початку червня 1947 р. Л. Каганович відвідав Москву, де зустрівся з Й. Сталіним. Хоч у постанові політбюро ЦК КП(б)У від 10 черв-

ня ц. р. говорилося, що на зустрічі були отримані вказівки стосовно поліпшення ідейно-політичного виховання кадрів і боротьби проти проявів буржуазно-націоналістичної ідеології, однак не можна сумніватися, що в Кремлі йшлося і про посилення збройної боротьби з визвольним рухом. Виконання постанови ЦК КП(б)У від 5 квітня 1947 р. не дало бажаних успіхів.

Рішучий характер боротьби ОУН і УПА з комуністичним режимом, про що свідчили події 1946–1947 рр., пояснювався не тільки свідомим ставленням учасників визвольного руху і тих верств населення, що їх підтримували, до ідеї української державності та можливості її практичної реалізації. В їх середовищі постійно жевріла надія, що зростаюче загострення стосунків СРСР із Заходом вже найближчим часом неодмінно приведе до збройного конфлікту й зрушить з місця українську справу. Цього моменту з нетерпінням очікували провідні діячі УГВР, ОУН та УПА.

Отож не випадково в середині червня 1947 р. відбулося одне з небагатьох відомих засідань членів ГВШ УПА. На ньому розглядався план дій на випадок світової війни. Основними військово-політичними завданнями ОУН і УПА за такого розвитку подій визнавалися: а) охорона етнографічних кордонів України; б) оволодіння політичною ситуацією на СУЗ; в) створення сприятливого для формувань УПА й осередків ОУН статусу-кво на всій території України до приходу англосаксів.

Проте члени ГВШ УПА, навчені сумним досвідом 1941 р., коли німці в ролі “визволителів” України брутально проігнорували прагнення її народу до національного самовизначення і державного існування, намагалися передбачити й перебіг подій, який міг скластися не на користь української справи. У зв’язку з цим було прийнято рішення, що коли англо-американці, котрі прийдуть в Україну і категорично вимагатимуть роззброєння формувань УПА, то треба погодитися на здачу не більш 10% зброї, іншу ж частину надійно приховати. На згаданому засіданні йшлося й про те, що на етнографічні українські землі, можливо, посуне “цивільний або цивільно-озброєний чужинецький елемент” з метою політичного оволодіння ними. В такому випадку ОУН і УПА мали організувати “збройний партизанський опір”⁴⁸.

У цей час не всі у керівництві визвольним рухом були поінформовані про спроби закордонних центрів УГВР—ОУН встановити зв’язки із західними країнами та заручитися їхньою підтримкою. Тим часом вже навесні 1946 р. відбулися перші контакти членів Закордонного представництва УГВР М. Прокопа і М. Лебеда з представниками французької розвідки на теренах Австрії. Французів цікавила насамперед кількість формувань УПА, їх озброєння і постачання. У відповідь М. Лебедь, як свідчать документи, дав “характеристику діяльності Організації і загонів УПА”, підкресливши, що “вони мають достатню кількість озброєння й користуються підтримкою українського населення”. Хоч в результаті переговорів було начебто досягнуто порозуміння, але реально французи пообіцяли лише виділити літаки для перекидання на територію України людей і вантажів для потреб визвольного руху⁴⁹.

Водночас контакти із закордонними центрами УГВР—ОУН встановили розвідувальні служби Великої Британії та США. Особливу актив-

ність виявляли прихильники С. Бандери, об'єднані в ЗЧ ОУН. 10 грудня 1947 р. від імені ЗЧ ОУН в Україну був направлений спеціальний емісар (В. Дишкант), котрий мав проінформувати Р. Шухевича та інших керівників ОУН—УПА про стан української еміграції на Заході та передати їм деякі рекомендації щодо поточного моменту та форм і методів боротьби з радянською владою. Захоплений у серпні 1948 р. на території Польщі і переданий органам МДБ УРСР, В. Дишкант дав детальні роз'яснення стосовно мети своєї місії. Зокрема, він показав, що отримане ним від ЗЧ ОУН і американської розвідки завдання зводилось до того, щоб переконати керівництво ОУН—УПА в необхідності перебувати свою роботу в Україні, докорінно змінити існуючі методи боротьби з радянською владою і продовжити її в контакті з американськими спецслужбами. Дишкант підкреслив, що американці розцінювали збройну боротьбу ОУН—УПА, як даремне витрачання сил, що веде до загибелі провідних кадрів, котрі зможуть знадобитися в майбутньому. Натомість висувалися пропозиції вишукати можливості для легалізації учасників ОУН—УПА, засилання їх на Донбас, в інші великі промислові центри для влаштування на роботу на залізничний транспорт, в Харкові та учбові заклади, в радянські установи, націлювання на збирання розвідувальної інформації, ведення антирадянської пропаганди тощо⁵⁰.

При затриманні В. Дишканта у нього був вилучений інформативний лист “Для друзів Тура, Шелеста чи Павура” (йдеться про Р. Шухевича, В. Сидора і Я. Мармаша. — Авт.), де становить інтерес коментар про підготовку США до війни проти СРСР. В цьому листі В. Дишкант стверджував, що американці “в технічному відношенні до війни підготовлені, в психологічному відношенні також майже готові”. При цьому він особливо підкреслив: “Одне відомо — це курс на війну і з нього вони не зійдуть”⁵¹.

Як пише у своїх спогадах відомий радянський розвідник К. Філбі, англійська СІС в 1949 р. закинула першу групу своїх агентів в Україну, але вони безслідно зникли⁵². А за словами відомого діяча визвольного руху Є. Стахіва, “від 1951 р. почалася співпраця між ЗП УГВР і американськими державними чинниками...”⁵³

Зацікавленість керівництва УГВР—ОУН у зв'язку із колишніми союзниками СРСР зумовлювалася не лише потребою отримання допомоги визвольному рухові, а й надією на війну між Заходом і Радянським Союзом, яка дала б самостійницьким силам реальний шанс виграти боротьбу з тоталітарним режимом. Про неминучу світову війну в цей час багато говорив у своїх публікаціях С. Бандера, інші чільні діячі націоналістичного руху. Можна сказати, що очікування війни було тим стимулятором, який підтримував моральний дух і ослаблені фізичні сили повстанців та підпільників в Україні. З цього приводу в документі “Становище ОУН в Карпатському краї” (1946 р.) підкреслювалось: “Настрої в ОУН—УПА не дуже бадьорі, кожну весну очікують на війну, так як тільки у війні бачать своє спасіння”⁵⁴.

Отож війною марили, її чекали, до неї готувалися. Так, до органів МДБ в 1949 р. і 1951 р. потрапили проекти звернень проводу ОУН і УГВР під назвами “Український народє!” В цих зверненнях містився заклик, щоб на другий день війни, яку СРСР начебто мав оголосити

західним країнам, розпочати збройне повстання й здійснити саботаж усіх заходів радянської влади, а також при вступі на територію СРСР союзних військ намагатися встановити з ними зв'язок та прагнути захопити владу після відступу більшовиків⁵⁵. Однак сподівання повстанців на війну і допомогу західних країн не виправдались. За словами вже цитованих дослідників Е. Крістофера та О. Гордієвського, “СІС і ЦРУ розпочали свої українські операції тоді, коли скільки-небудь значний опір вже був придушений”⁵⁶.

Передача функцій боротьби з визвольним рухом від МВС до МДБ, розпочата ще в лютому 1947 р., дещо послабила тиск на ОУН і УПА, дала їм можливість активізувати свої дії, що особливо стало помітним у літні місяці 1947 р. Це змусило ЦК КП(б)У ухвалити 20 червня 1947 р. (спільною з Радою міністрів УРСР) постанову “Про поліпшення політичної і господарської роботи у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Рівненській, Волинській і Чернівецькій областях УРСР”, а 17 серпня 1947 р. затвердити на засіданні політбюро ЦК ще й постанову “Про хід боротьби із залишками банд і підпілля українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР”⁵⁷.

Лейтмотивом обох документів була категорична вимога подальшої енергійної боротьби із збройним підпіллям з метою його викорінення, при чому особлива увага зверталась на необхідність запобігання терористичних актів проти партійно-радянських працівників та радянсько-партійного активу, на захист колгоспного майна й колгоспного активу. ЦК КП(б)У зобов'язав, зокрема, секретарів обкомів партії і начальників управлінь МДБ Станіславської, Тернопільської та Рівненської областей негайно здійснити дійові заходи щодо посилення боротьби з повстанцями й підпільниками та домогтися припинення їхньої терористичної діяльності.

А про характер завдань, які в цей період ставилися перед самостійницькими силами, свідчать, наприклад, інструктивні вказівки Самбірського надрайонного проводу ОУН (Дрогобицька обл.) “До відома районних провідників” (23 червня 1947 р.). В документі визнається факт того, що більшовикам вдалося завдати потужного удару по ОУН і УПА. Останні “лише частково зберегли своє існування”. Однак надрайонний провідник Зов досить оптимістично дивився в майбутнє. Констатує, що націоналісти в попередні роки “завоювали село”, він вважав, що відтепер революційні кадри ОУН повинні в духово-політичній площині повести наступ “на місто, на завод, на залізницю, на Червону армію, на школу, на адміністрацію і тут завоювати й зміцнити свої позиції”.

Водночас Зов закликав продовжувати збройно-терористичний наступ повстанців і підпільників проти ворога, атакувати його в містах, населених пунктах, вчитися “воювати партизанськими хитрощами й методами”. Серед завдань найважливіше значення надавалося зриванню заходів радянської влади щодо організації колгоспів, державних поставок продовольства, поборюванню комуністичних впливів у шкільному та культурно-освітньому житті тощо. Підкреслювалося, що тих, хто буде ухилятися від виконання вказівок ОУН, карати, а впертих — розстрілювати. У вказівках зверталася увага на нагромадження різних припасів (зброя, вибухівка, амуніція, медикаменти тощо), на

Розділ 7. Антикомуністичний опір ОУН і УПА у післявоєнний період (1946–1956 рр.)

посилення відповідальності повстанців і підпільників, очищення лав ОУН від “баласту”, боротьбу з “внутрішньою агентурою”. Районні провідники зобов’язувалися взяти під особистий контроль турботу про кадри УПА⁵⁸.

Тим часом, виконуючи вказівки вищого партійного керівництва, про які йшлося перед цим, війська й органи МДБ за період з 20 червня по 20 жовтня 1947 р. провели низку військово-чекістських операцій, внаслідок яких було повністю або частково ліквідовано 367 підпільних організацій ОУН і розбито 263 бойові одиниці УПА, знищено 750 осіб з числа керівних кадрів, вбито, захоплено в полон й заарештовано понад 10 тис. членів ОУН і УПА та осіб, котрі підозрювались у співпраці з повстанцями й підпільниками⁵⁹. Поряд з цим під час оперативних дій із 20 вересня по 10 жовтня 1947 р. на території східних областей України заарештовано за антирадянську діяльність 668 осіб, з котрих 38 ідентифіковано як українських націоналістів.

Водночас з метою ліквідації масової бази визвольного руху у східні райони Радянського Союзу було вивезено понад 77 тис. осіб (26 332 родини) з числа сімей членів ОУН та УПА й осіб, які звинувачувалися у підтримці повстанців і підпільників. Наведена цифра депортованих була втричі більша, ніж за 1944–1946 рр.⁶⁰.

Однак і цього разу, попри величезні зусилля, безпрецедентні засоби силового й морального тиску, більшовикам не вдалося завдати вирішальної поразки силам українського визвольного руху. В другій половині 1947 р. учасники збройного підпілля здійснили 538 акцій, що було більше, ніж за першу половину року. При цьому у зв’язку з підготовкою виборів до місцевих рад головний удар спрямовувався проти “партійно-радянського активу”. Так, лише за 20 днів грудня 1947 р. загинуло 13 голів і секретарів сільських рад, 12 кандидатів у депутати, членів виборчих комісій, 10 радянських працівників⁶¹.

У другій половині 1947 р. була зафіксована поява рейдуючих боївків ОУН і УПА, чисельністю від 4 до 5 осіб, на території Макарівського району Київської області (села Садки—Строївка, Макарівська Буда, хутір Ферми), біля с. Катеринівка Каменського району Кіровоградської області. Повстанці вели агітаційно-пропагандистську роботу, вилучали зброю в радянського активу і грошові кошти з колгоспних кас, реквізували продовольство⁶².

В ході відплатних акцій органи МДБ—МВС ліквідували в лісах Барашівського району Житомирської області повстанську групу Деркача, яка діяла на цих теренах із 1944 р. У Васильківському районі Київської області була розкрита нелегальна оунівська організація, яку створив Марко, котрий прибув з Рівненщини. Було заарештовано 15 осіб, виявлено 4 укриття і 6 конспіративних квартир, вилучені зброя, націоналістична література, в тому числі вказівки Східного крайового проводу ОУН “Одеса” на ПЗУЗ⁶³.

Особливо запеклими були бої між збройним підпіллям ОУН—УПА і більшовиками наприкінці 1947 р. За даними радянської сторони, впродовж листопада—грудня було знищено 421 повстанця, а свої втрати — 190 осіб. За джерелами ОУН і УПА, втрати більшовиків у другій половині 1947 р. обраховувались у 475 вбитих, власні — 177 осіб⁶⁴.

Про перебіг зазначених подій, торкаючись 1947 р., пише у своїх спогадах останній командир тактичного відтинку 24 “Маківка” УПА-Захід С. Стебельський (Хрін): “Умови підбольшевицької дійсності такі, що треба йти під землю. Втриматись рейдуючим групам — неможливо. Ворог скоро знайде слід, бо має широко розвинену розвідчу мережу... Знайшовши повстанський слід, спецгрупи алармують сусідні гарнізони, облягають ліси й села, ідуть в погоню так довго, поки не знищать повстанців”⁶⁵.

Всього ж, за даними командування ВВ МДБ СРСР, в західних областях України за 1947 р. було зафіксовано 1603 прояви діяльності ОУН і УПА⁶⁶, а це майже в 1,5 раза більше, ніж подають джерела визвольного руху. Проте в цілому перебіг подій не влаштовував офіційний Київ. В ЦК КП(б)У були змушені визнати, що у Дрогобицькій, Львівській, Рівненській, Станіславській і Тернопільській областях “має місце зростання кількості бандпроявів і послаблення боротьби з залишками банд ОУН—УПА”⁶⁷.

В ЦК КП(б)У, хоч і констатували, що “партійні організації, органи і війська МДБ західних областей за останній час дещо активізували боротьбу”, однак були змушені визнати, що у Дрогобицькій, Львівській, Рівненській, Станіславській і Тернопільській областях “має місце зростання кількості бандпроявів і послаблення боротьби з залишками банд ОУН—УПА”. Телеграма другого секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка від 17 грудня 1947 р. на адресу обкомів партії західних областей з вимогою посилити боротьбу проти збройного підпілля засвідчила, що кінець 1947 р. не приніс більшовикам очікуваної перемоги.

Тим часом у керівних колах ОУН і УПА в цілому оптимістично оцінювали підсумки 1947 р. Характеристика “збройних дій УПА та збройного підпілля на українських землях під московсько-большевицькою окупацією (в СРСР)” за цей період міститься у зведеннях Бюро інформації УГВР. В них, зокрема, констатувалося, що закінчення Другої світової війни дало змогу більшовикам “кинути усі свої сили на боротьбу з українським повстанським і визвольно-революційним рухом”. За цих умов “УПА і революційні кадри, — говориться у зведеннях, — перейшли з повстанських форм масової збройної боротьби в глибоке підпілля”. У новій дійсності перед самостійницькими силами ставилися такі завдання: ускладнити більшовикам виконання їхніх політичних і соціально-економічних планів, не дозволити закріпитися в Західній Україні, завдати втрат у людях, скріпити українські народні маси в їх опорі заходам радянської влади, підготувати маси до остаточної боротьби в ім'я побудови незалежної української держави⁶⁸.

Хоч у перші повоєнні роки повстанці і підпільники своїми активними діями зривали політичні та економічні заходи “советської” влади в західних областях України, проте несприятливі зовнішньополітичні і внутрішні обставини залишили український визвольний рух сам на сам з його могутнім противником.

Незважаючи на високий моральний дух переважної частини особового складу формувань УПА і підпілля ОУН, давалися взнаки труднощі матеріально-технічного забезпечення збройного підпілля, укомплектування його лав командно-провідницькими кадрами необхідно-го фахового рівня та ідеологічного вишколу. Репресії радянської вла-

ди дедалі сильніше впливали на населення західного регіону, де серед осіб середнього і старшого віку зароджувалося почуття безперспективності тієї боротьби, яку вели повстанці й підпільники.

1948 рік, як і попередні, розпочався із систематичного й планомірного наступу більшовиків на позиції українських повстанців та підпільників на всіх теренах західного регіону. У лютому на території Дрогобицької області проти ОУН та УПА було проведено 32 чекістсько-військові операції, внаслідок яких вбито 117 і захоплено в полон 66 осіб. Впродовж 7—9 лютого 5-й прикордонний загін завершив тривалу операцію по ліквідації сотні УПА під командуванням Біра (В. Шишканинець), яка ще в червні 1947 р. прийшла із Закерзоння до України. У жорсткому і нерівному бою загинув зі своїми 35-ма вояками й командир сотні⁶⁹. У березні на Тернопільщині було розбито 8 бойових груп УПА та підпільних осередків ОУН, вбито 63 й захоплено 70 повстанців та підпільників, зруйновано 20 схронів і бункерів⁷⁰. За цей же період у Станіславській області більшовикам вдалося ліквідувати 10 формувань УПА й підпільних організацій ОУН, вбити або захопити в полон понад 150 осіб⁷¹. На Рівненщині каральні підрозділи МДБ розбили бойову групу Чада (Т. Харчук), яка діяла з 1944 р. і здійснила майже 100 акцій. За I квартал 1948 р. у Львівській області в ході 164 операцій було ліквідовано 20 груп УПА й осередків ОУН, знищено і захоплено більш як 400 осіб⁷².

Про драматичність боротьби на західноукраїнських теренах свідчать і спогади учасників. Повертаючись до подій 1948 р. на Дрогобищині, вже згадуваний командир 24-го ТВ “Маківка” УПА-Захід “Хрін” писав: “Ворог проводить сильні облави в прикордонних районах, щоб їх очистити від повстанців. Вістки жохливі. Боротьба не знає сантиментів... Наші зв’язківці принесли дуже тривожну розвідку: в лютому ворог силою кільканадцять тисяч проводить облави у лісах і селах. Наші втрати великі, але з ворожого боку далеко більші”⁷³.

Тим часом офіційний Київ оптимістично дивився на перспективи придушення українського самостійницького руху. Характеризуючи стан боротьби з ОУН і УПА, М. Хрущов 10 березня 1948 р. у листі до Й. Сталіна писав, що впродовж трьох останніх років ліквідовані всі великі формування УПА і значна кількість підпільних осередків ОУН, а залишки повстанців перейшли виключно до терористичних дій окремими бойовиками і групами 2—5 бійців. Однак, на думку керівника українських комуністів, завдання остаточної ліквідації націоналістичного руху в західному регіоні вимагають зміцнення матеріальної бази МДБ і, зокрема, виділення в його розпорядження 300 вантажних автомашин з метою посилення маневреності і рухливості оперативновійськових груп⁷⁴.

Зазначене прохання з розумінням було сприйняте Москвою. 22 травня 1948 р. заст. голови Ради міністрів УРСР Л. Корнієць, секретар ЦК КП(б)У Л. Мельников і міністр держбезпеки С. Савченко доповіли М. Хрущову, що для потреб МДБ виділено 300 авто і що вони будуть використовуватися тільки за прямим призначенням, “тобто для посилення боротьби з бандитизмом”⁷⁵.

У 1948 р. МДБ, на яке ще на початку 1947 р. була покладена відповідальність за остаточної ліквідацію українського націоналістичного

руху, в цілому завершило перебудову своїх структур і ланок. Боротьба проти ОУН та УПА набувала нових рис. Не відмовляючись від військово-бойових операцій, влада першочергового значення стала надавати подальшому вдосконаленню діяльності спецгруп і чекістсько-військових груп МДБ, посиленню уваги до роботи з існуючою та залученню нової агентури, здатної проникнути в середовище повстанців та підпільників, розшифрувати їхні зв'язки, підвести під удар переважających сил. Важлива роль в практиці каральних органів відводилася розшуковим акціям з метою виявлення й захоплення бункерів і схронів, використанню кампаній по заготівлі сільськогосподарської продукції для викриття націоналістичного підпілля.

Як пише Л. Шанковський, органи МДБ намагалися за будь-яку ціну “проникнути в підпільну організацію українського визвольного руху не тільки щоб перевести потрібну розвідку, а й щоб розкласти її з середини”⁷⁶. Водночас одним із пріоритетних завдань вважалася ліквідація командно-провідницького складу ОУН і УПА, а в разі неможливості — його компрометація. Ця тактика в наступні роки пов'язувалася з новим міністром держбезпеки УРСР М. Ковальчуком (від 1949 р.), який у роки війни тривалий час працював на високих посадах у військовій контррозвідці “Смерш”.

Тим часом МВС УРСР болісно сприйняло нові зміни у керівництві по придушенню українського визвольного руху. В особистому листі від 23 квітня 1948 р. до М. Хрущова генерал-лейтенант Т. Строкач писав: “Переконливо прохаю передати МВС повністю боротьбу з бандами ОУН, повернути з МДБ оперативний склад, переданий МВС у минулому році. Запевняю, що найближчим часом покінчимо з бандитизмом”⁷⁷. Однак згадане прохання не було враховане, залишилося не здійсненим і бажанням деяких високих посадовців тоталітарного режиму найближчим часом покінчити зі спротивом ОУН та УПА.

Як і в попередні роки, у 1948 р. боротьба між радянською владою й визвольним рухом велася у військовій, політико-ідеологічній та господарській площинах, особливо на ділянці колгоспного будівництва, де мала, по суті, вирішитися доля протиборства обох сторін. На цей час сили українських націоналістів у західному регіоні нараховували понад 5 тис. осіб. Найбільш численними вони були в Станіславській області — 158 організацій ОУН (688 осіб) і 26 бойових груп УПА (345 осіб), 859 окремо діючих підпільників та повстанців⁷⁸. У Дрогобицькій і Рівненській областях сили ОУН та УПА становили відповідно 110 бойових одиниць і підпільних організацій (866 осіб) та 101 бойову одиницю й підпільну організацію (659 осіб і 239 окремо діючих нелегалів)⁷⁹.

Попри глибоке переконання більшовицького керівництва у спроможності впоратися нарешті з українськими повстанцями і підпільниками перші місяці 1948 р. не принесли очікуваних результатів. 19 лютого в інформації на ім'я Хрущова про хід боротьби проти ОУН і УПА за 1—15 лютого ц. р. з тривогою повідомлялося про зростання масштабів націоналістичного руху. Зазначалося, що в грудні 1947 р. мали місце 80 акцій з боку збройного підпілля, а в січні поточного року — 110, за 15 днів лютого — 64. Пропорційно почали збільшуватися й втрати радянської сторони: в другій декаді січня — 51, в третій — 77, а

Розділ 7. Антикомуністичний опір ОУН і УПА у післявоєнний період (1946–1956 рр.)

впродовж 1—15 лютого 1948 р. — 140 осіб вбитих і захоплених повстанцями.

Упродовж перших чотирьох місяців 1948 р. на території семи західних областей України, за даними радянської сторони, було зафіксовано 505 проявів діяльності формувань УПА і підпілля ОУН. При цьому їхня кількість зростала: січень — 110, лютий — 111, березень — 128, квітень — 156⁸⁰. У цей період особливо активно діяли повстанці й підпільники на території Рівненської області, де їхні сили нараховували понад 100 бойових і підпільних груп. Вони здійснили 92 акції проти колгоспного будівництва та його провідників — колгоспних активістів і представників партійно-радянського адміністративного апарату. Особливо резонансно виявилася акція в с. Карпилівка Рокитнянського району, де повстанці знищили другого секретаря райкому КП(б)У Руденка та депутата сільради Близнюка й захопили живцем уповноваженого райвідділу МВС Трегубова⁸¹.

Поряд з бойовими діями повстанців і підпільників керівництво ЦК КП(б)У було стурбоване й повільним проведенням колективізації сільського господарства в західному регіоні. Створення 2 313 колгоспів, які об'єднували лише 14,6 % селянських господарств⁸², не давало змоги ґрунтовно підірвати масову базу самостійницького руху, основу якого становило селянство, котре вело приватне господарювання.

Щодо збройного підпілля, то воно у своїх планах боротьби з тоталітарним режимом надавало важливого значення здійсненню заходів, спрямованих проти колективізації сільського господарства. В листівці “Організаторам, членам ініціативних груп і правлінь колгоспів” (1948 р.), підписаній “Українські повстанці”, містилося застереження на адресу тих осіб, котрі братимуть участь у створенні колгоспів. У документі підкреслювалося, що проти “злочинців супроти народу існує в цілім світі єдиний закон — знищувати їх всякими можливими засобами”. І це були не лише слова, а й конкретні дії. В доповідній записці управління кадрів ЦК КП(б)У від 22 квітня 1948 р. на ім'я Хрущова повідомлялося, що в Тернопільській області діяльність націоналістичного підпілля та його збройних груп “була спрямована головним чином в останній час проти колективізації”⁸³.

Тим часом впертий спротив ОУН і УПА й сам перебіг подій у західному регіоні не влаштовував офіційний Київ, де вважали, що виникла нагальна потреба дати новий імпульс діям компартійно-радянських органів і структур МДБ—МВС у подоланні повстанців та підпільників. 23 квітня 1948 р. у Львові за участю Хрущова відбулася нарада секретарів обкомів компартії і начальників управлінь МДБ і МВС західних областей України. Після тривалого обговорення першочергових завдань боротьби з націоналістичним рухом учасникам наради було запропоновано подати до ЦК КП(б)У пропозиції щодо заходів, необхідних для завершення розгрому залишків сил УПА та підпілля ОУН.

Серед згаданих пропозицій привертають увагу заходи Станіславського обкому КП(б)У. В цьому документі наголошувалося на необхідності відмовитися від масштабних військових операцій проти ОУН і УПА, відійти від практики дислокації в населених пунктах великих гарнізонів військ МВС, а натомість пропонувалося ширше використовувати

вати вдень і вночі мобільні пошукові групи, активізувати роботу сумнозвісних спецгруп і агентів-бойовиків, практикувати й надалі депортацію родин членів ОУН і УПА в східні райони СРСР, нещадно виселяти мешканців тих сіл, де мають місце націоналістичні прояви⁸⁴.

Хоча в 1948 р. питання, пов'язані у тому чи іншому аспекті з боротьбою проти українського збройного підпілля, сім разів розглядалися на засіданнях ЦК КП(б)У, серед них центральне місце належало постанові "Про поліпшення масово-політичної роботи, подальший розвиток колгоспного будівництва і ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР", ухваленій 1 червня 1948 р. політбюро ЦК КП(б)У. У постанові стверджувалося, що партійні організації західного регіону поліпшили організаційно-партійну й масово-політичну роботу, зміцнили місцеві органи влади та активізували їхню діяльність на відтинках господарського і культурного будівництва, а органи МДБ провели значну роботу з ліквідації залишків формувань УПА та підпілля ОУН. Проте ЦК КП(б)У визнав, що сприятливі політичні обставини недостатньо використовуються керівництвом західних областей для розгортання колгоспного будівництва й політичної роботи серед населення. Зазначалося, що незадовільно здійснюють керівництво процесом колективізації Дрогобицький, Рівненський і Станіславський обкоми партії. Значним недоліком у роботі визнавалося послаблення боротьби з формуваннями УПА та націоналістичним підпіллям, які з початком весни активізували свою діяльність, здійснюючи терористичні акти проти компартійно-радянського та колгоспного активу, нападаючи на колгоспи й сільські ради. Зверталася також увага на те, що органи МДБ багатьох районів незадовільно перебудовують свою роботу у зв'язку із змінами в тактиці ОУН і УПА, не розгорнули по-справжньому оперативної та маневреної боротьби проти українських націоналістів з тим, щоб паралізувати їхню діяльність й прискорити остаточну ліквідацію основних вогнищ, де концентруються сили повстанців і підпільників.

Особливе місце в постанові приділялось аналізу недоліків в роботі органів МДБ з агентурою. При цьому підкреслювалося, що працівники держбезпеки не виявляють ініціативи, винахідливості, діють одноманітно, що призводить до розкриття й ліквідації агентури. Такі випадки, зокрема, траплялись у Дрогобицькій, Львівській і Тернопільській областях. Критично оцінювалася здатність МДБ проникати в керівні структури й центри визвольного руху, щоб виявляти місця дислокації бойових підрозділів УПА та підпілля ОУН, попереджувати здійснення диверсійно-терористичних актів.

ЦК КП(б)У наголошував і на тому, що незадовільно поставлена підготовка чекістсько-військових операцій, керівництво ними. Внаслідок цього, не дивлячись на абсолютну перевагу сил, чимало операцій провалювалося, мали місце втрати людей, а повстанці й підпільники хутко зникали й ховалися. Недостатньою визнавалася й охорона колгоспів, радгоспів, МТС та сіл від нападів повстанців. Підкреслювалося, що МДБ використовує винищувальні батальйони для участі в оперативно-військових діях, хоч їх основним завданням є захист сіл та колгоспно-радгоспного майна. Ще раз зазначалося, що в західних областях мають місце грубі порушення соціалістичної законності,

безпідставні арешти громадян, накладання на них штрафів та ін. вкрай негативні дії владних структур.

З метою усунення виявлених недоліків і остаточної ліквідації залишків формувань УПА та націоналістичного підпілля ЦК КП(б)У поставив низку невідкладних завдань. Насамперед міністра держбезпеки УРСР С. Савченка зобов'язували поліпшити роботу органів МДБ західних областей, посилити контроль за їхньою діяльністю, укомплектувати кадрами за рахунок центрального апарату і облуправлінь МДБ східних областей, надати практичну допомогу міським та районним відділам щодо підвищення рівня їхньої оперативно-чекістської роботи. Першочерговим і невідкладним завданням вважалася остаточно ліквідація керівних структур та ланок ОУН і УПА внаслідок удосконалення агентурно-оперативної роботи, розвитку форм та методів роботи з агентурою, очищення її від підозрілих елементів. Важливе значення надавалося контролю за виконанням оперативно-чекістських планів, аналізові проведених операцій, виявленню причин провалів і зривів. Велика увага зверталася на створення й діяльність міжобласних і міжрайонних рухомих чекістсько-військових груп. Перед ними ставилося завдання впродовж певного терміну виявити й ліквідувати ячейки збройного підпілля та їхніх керівників у відведеному оперативному відтинкові. Для виявлення й знищення членів і функціонерів центрального проводу ОУН планувалося організувати міжобласну оперативно-чекістську групу, члени якої мали бути ретельно законспіровані. У зв'язку з необхідністю посилення агентурно-розвідувальної роботи, яка вважалася пріоритетною, органи МДБ звільнялися від виконання деяких своїх функцій, зокрема від несення патрульної служби щодо охорони громадського порядку. На підставі цього винищувальні батальйони знову повертали у підпорядкування МВС і реорганізовували в групи охорони громадського порядку. Головним завданням цих груп вважалася організація охорони державного й громадського майна, захист колгоспів і сіл від нападів повстанців. МВС зобов'язувалося також поліпшити роботу органів міліції, укомплектувати кадрами її підрозділи, поліпшити політико-виховну роботу з особовим складом.

ЦК КП(б)У зобов'язав секретарів обкомів, міськомів та райкомів партії, начальників органів МДБ і МВС розглядати кожний терористичний акт над партійно-радянським та колгоспним активом як надзвичайну подію, яка підлягала ретельному розслідуванню й покаранню винуватців. Щоб остаточно подолати спротив українського збройного підпілля, ставилося завдання засобами масово-політичної роботи всіляко розпалювати ворожнечу між заможними і незаможними верствами сільського населення, виховувати в останніх ненависть до повстанців та підпільників і прагнення якнайскоріше покінчити з ними. Для компрометації учасників визвольного руху висувалася теза про те, що українські націоналісти, які в попередні часи начебто підпорядковувалися німецьким фашистам, тепер слугують англо-американцям і ведуть за їхніми завданнями шпигунсько-диверсійну діяльність.

Водночас 1 червня 1948 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову "Про заходи по забезпеченню свідків, які дають свідчення в слідчо-судових органах, від репресій з боку банд українсько-німецьких націоналістів". Поява цього документа викликана тим, що впродовж

1947 р. у західних областях УРСР повстанці й підпільники ліквідували 195 осіб, які дали свідчення в радянських судово-слідчих органах проти учасників визвольного руху. Ці факти стали широко відомі, і місцевий актив почав уникати участі в судових процесах над членами ОУН та УПА як свідків⁸⁵.

Щойно згадані постанови ЦК КП(б)У разом з іншими директивними документами 1948 р. стали програмою для розгортання систематичного і послідовного наступу тоталітарного режиму на позиції українського самостійницького руху з метою його остаточної ліквідації. Офіційний Київ з нетерпінням чекав оптимістичних повідомлень із західного регіону про успіхи в боротьбі із збройним підпіллям.

Одним з перших відрепортувалося Управління кадрів ЦК КП(б)У, котре 3 липня 1948 р. доповіло першому секретареві ЦК М. Хрущову, що спільно з МДБ УРСР відібрано і направлено на постійну роботу в органи держбезпеки західних областей 280 оперативних співробітників, у тому числі 160 осіб із східних областей і 120 випускників Львівської школи МДБ СРСР. Повідомлялося також, що проведено заміну 18 начальників райвідділів МДБ, які скомпрометували себе й не забезпечували свою ділянку роботи. Для надання практичної допомоги місцевим органам держбезпеки МДБ відрядив у довготривале відрядження 72 керівних оперативних працівників⁸⁶.

Незабаром і ЦК КП(б)У, прагнучи посилити можливості органів МВС щодо підтримання громадського порядку в західному регіоні, звернувся 11 серпня 1948 р. до Сталіна з проханням ввести додатково до штатів управлінь МВС західних областей України 3 019 посад дільничних уповноважених міліції для того, щоб закріпити за кожним з них певну сільраду⁸⁷. Одержавши дозвіл Москви, ЦК КП(б)У на початку 1949 р. ухвалив спеціальну постанову⁸⁸.

Через деякий час про результати у справі покарання учасників визвольного руху доповів Військовий трибунал військ МВС СРСР Української округи. В інформації, надісланій ЦК КП(б)У, повідомлялося, що впродовж першої половини 1948 р. засуджено до різних термінів ув'язнення понад 2,2 тис. членів ОУН і УПА та 1 625 їхніх симпатиків⁸⁹.

Починаючи від липня 1948 р., до ЦК КП(б)У з методичною послідовністю почали надходити інформації про перебіг боротьби із збройним підпіллям, які відтворюють панораму жорстокого і безкомпромісного протистояння. Нечисленні повстанці та підпільники намагалися встояти перед шаленим тиском переважаючих сил ворога.

На теренах Дрогобицької області органи ВВ МДБ у ході бойових дій та агентурно-оперативних заходів впродовж червня—жовтня 1948 р. ліквідували 40 бойових груп УПА і підпільних осередків ОУН, зруйнували 21 схрон, захопили як трофеї 12 ручних кулеметів, 92 автомати, 129 гвинтівок, 96 пістолетів; було вбито, захоплено в полон, заарештовано понад 740 членів ОУН і УПА, їхніх прихильників. У відповідь повстанці й підпільники здійснили 169 акцій, внаслідок яких більшовики втратили вбитими 171 особу, в тому числі 38 оперативних працівників і військовослужбовців МДБ, 9 голів колгоспів⁹⁰.

За неповними даними Львівського обкому КП(б)У, на території області за червень—жовтень 1948 р. в ході боїв і спецоперацій проти

збройного підпілля розгромлено близько 90 бойових груп УПА та підпілля ОУН, вбито й захоплено понад 1 130 повстанців і підпільників та їхніх симпатиків. Впродовж першої декади листопада МДБ вдалося ліквідувати двох чільних діячів Львівського крайового проводу ОУН. Поблизу с. Великий Любінь Городоцького району в лісовому масиві чекістсько-військовою групою УМДБ в короткому бою був вбитий разом зі своїм супроводом провідник ОУН Львівського крайового проводу З. Тершаковець (Федір, Русич, Чигирин), а невдовзі біля села Гринів Бібрського району емдебісти ліквідували криївку крайового референта СБ Я. Дякона (Мирон) та його заступника Б. Прокоф'єва (Степан) разом з трьома охоронцями. Ліквідація З. Тершаковця вважалась одним з найбільших досягнень львівських емдебістів. У цьому ж місяці органи держбезпеки викрили молодіжну підпільну націоналістичну організацію “Борці за визволення України” (9 осіб), що складалася з працівників друкарні АН УРСР у Львові, очолюваної 18-річним Романом Чехом. У молодих підпільників було вилучено 5 чисел нелегальної газети “Тризуб” (76 примірників), друкарське обладнання, націоналістичну літературу.

У ході відплатних дій члени збройного підпілля здійснили на Львівщині за червень—жовтень 108 акцій проти представників партійно-радянського апарату, колгоспного активу, майна колгоспів і сільрад. Серед резонансних справ цього періоду — вбивство у Львові відомого церковного діяча Г. Костельника та ліквідація в с. Новий Яр Яворівського району 5 жовтня 1948 р. депутата Верховної Ради УРСР Марії Мацько⁹¹.

На Станіславщині від червня до листопада 1948 р. проти ОУН і УПА було проведено низку операцій, внаслідок яких ліквідовано 65 бойових груп УПА та підпільних осередків ОУН, вбито й заарештовано 1 623 повстанців і підпільників та їхніх прихильників. 3—5 грудня силами спецпідрозділів 215-го стрілецького полку ВВ МДБ поблизу с. Топильська Перегинського району був знищений разом з дружиною референт СБ проводу ОУН Карпатського краю В. Лівий (Митар).

Потужний наступ на позиції ОУН та УПА в Прикарпатті не зламав до кінця опір повстанців і підпільників. За станом на 20 листопада їхні сили обчислювалися в 22 бойові групи УПА (149 бійців), 168 підпільних організацій ОУН (817 осіб) і майже 500 окремо діючих бойовиків та нелегалів. Саме вони завдавали відплатних ударів по об'єктах радянської влади. У листопаді—грудні вони здійснили 38 акцій, у тому числі 25 терористичних нападів на компартійно-радянський та колгоспний актив⁹².

Особливо жорстоко протиборство розгорнулося на Тернопільщині. Тут впродовж червня—грудня 1948 р. сили тоталітарного режиму відрапортували про ліквідацію 95 бойових груп УПА і підпільних ячок ОУН, зруйнування 182 схронів та бункерів підпільників, знищення й затримання 1 318 членів ОУН і УПА та осіб, що їх підтримували. У свою чергу, за червень—грудень повстанці й підпільники здійснили 161 антирадянську акцію, внаслідок чого було вбито, поранено чи уведено до лісу понад 190 осіб з числа компартійно-радянського та колгоспного активу, оперативних працівників. Значні збитки були завдані колгоспним об'єктам⁹³.

Драматично складалася боротьба і в інших областях західного регіону. Особливо дошкуляла радянській владі рейдуюча диверсійно-терористична група “Дніпро” проводу Східного краю ОУН (“Одеса”) на ПЗУЗ, яка діяла впродовж 1946–1948 рр. на кордоні Рівненської та Кам’янець-Подільської областей. Ця група здійснила 46 акцій, у тому числі роззброїла три групи винищувальних батальйонів, спалила три приміщення сільрад і сільських клубів, вилучила майно двох районних друкарень, знищила 37 осіб компартійно-радянського активу. Лише на початку червня 1948 р. органами МДБ вдалося ліквідувати керівника групи А. Лучковського та його заступника, а потім знищити і заарештувати 38 осіб з-поміж членів групи. В цьому ж місяці органам держбезпеки вдалося викрити молодіжні націоналістичні організації в м. Гоці (7 осіб), селах Здолбиця Здолбунівського району (4 особи), Дятковичі Рівненського району (3 особи), членами яких була учнівська молодь. Наприкінці 1948 р. на території Соснівського району була ліквідована диверсійно-терористична боївка проводу ОУН Східного краю (“Одеса”) на ПЗУЗ під командуванням Ярославенка в складі 8 осіб⁹⁴.

Повстанці й підпільники повсюдно усіма силами чинили спротив заходам радянської влади у справі колективізації сільського господарства. Об’єктами їхніх нападів були не лише керівники і активісти колгоспного будівництва, а й матеріальна база створюваних у західному регіоні колективних господарств. Тільки в серпні—грудні 1948 р. повстанці здійснили 155 нападів на колгоспи з метою нищення сільськогосподарського реманенту, приміщень та іншого майна⁹⁵.

Протидіяти повстанцям у сфері колгоспного будівництва були покликані насамперед групи охорони громадського порядку, організовані на базі винищувальних батальйонів. На 1 грудня 1948 р. створили 6 343 таких групи, котрі нараховували понад 85,4 тис. членів і мали на озброєнні майже 50 тис. одиниць зброї. Силами груп охорони громадського порядку за період з 1 серпня по 1 грудня було відбито 93 напади членів ОУН та УПА, в ході яких вбито 41 і захоплено в полон 170 повстанців та підпільників⁹⁶.

Однак у 1948 р., як і в попередній час, успіхи радянської влади на ниві колективізації сільського господарства в західних областях виявилися досить незначними. Про це переконливо свідчать інформації обкомів партії, які надходили до ЦК КП(б)У. У цих документах питанням створення колгоспів відводилося мало місця, а головна увага приділялася підсумкам збройної боротьби проти ОУН та УПА. У згаданих інформаціях йшлося переважно про кількість створених колгоспів і лише в одному—двох випадках подавався відсоток колективізованих господарств у межах області. Найбільшим він був у Тернопільській області: за станом на 20 жовтня 1948 р. — 22,9 %⁹⁷. Є всі підстави стверджувати, що така повільність колективізації сільського господарства в західних областях, попри великі зусилля влади, спричинена активними діями збройного підпілля.

Безкомпромісний характер мала й інформаційна війна між українським самостійницьким рухом і тоталітарним режимом. До послуг радянської влади були всі тогочасні засоби масової інформації (преса, радіо, видавництва), широка мережа шкіл і гуртків партійно-політичної освіти, тисячі агітаторів та пропагандистів.

Інформаційній війні відводилося центральне місце в масово-політичній роботі компартійно-радянських органів серед населення західного регіону. Пріоритетне значення в цій боротьбі надавалося агітаційно-пропагандистській діяльності у формі живого слова, до якої намагалися широко залучати й місцеве населення. Масово-політична робота мала на меті прищепити мешканцям західних областей віру в комуністичні (а насправді — тоталітарні) цінності, викликати вороже ставлення до членів ОУН і УПА, їхньої боротьби за самостійну Україну, бо це загрожувало комуністичній імперії. Зокрема, у червні—липні 1948 р. в Тернопільській області партійні органи провели 181 семінар з керівниками та членами агітаційних колективів, загальна кількість яких становила понад 18 тис. осіб; для населення було прочитано 3 269 лекцій і доповідей з охопленням 312 тис. осіб. У цей же період в Станіславщині у лавах агітколективів нараховувалося майже 22 тис. осіб, які провели 173 тис. бесід (1,6 млн осіб)⁹⁸. У Львівській області за вересень 1948 р. відбулося 40 тис. таких бесід з охопленням майже 350 тис. осіб⁹⁹.

Незважаючи на потужний наступ сил тоталітарного режиму на український національно-визвольний рух, про що вже йшлося, повстанці та підпільники впродовж 1948 р. здійснили понад 1 440 антирадянських акцій, більше половини яких становили, однак, оборонні бої і сутички. Зачіпних боїв та терористичних актів було, відповідно, 136 і 144 від загальної кількості. При цьому відділи УПА, крім західних областей, діяли на території областей — Житомирської, Кам'янець-Подільської, Київської, Чернігівської та Берестейської (Брестської) області Білорусі, де вчинили 42 напади на різні об'єкти¹⁰⁰.

Хоч дії збройного підпілля і залишків бойових груп УПА мали активний характер й завдали чимало клопоту владі, але це були переважно дрібні акції, нерідко з непевним наслідком. Ось деякі конкретні приклади. “25.7.48 р. в с. Будилів (р-н Козова, Терноп. обл.) відбулася сутичка між підпільниками й відділом емведистів”; “26.7.48 р. в с. Ступниця (р-н Дубляни, Дрогоб. обл.) підпільники обстріляли відділ емведистів”; “2.8.48 р. в с. Мальчиці (р-н Городок, Львів. обл.) підпільники обстріляли емведистів, після чого емведисти втекли з села”; “3.8.48 р. в с. Арестів (р-н Мізоч, Рівн. обл.) повстанці роззбрóїли і скарали двох партійців на смерть за знущання над населенням”. Більш вдалими були акції щодо нищення колгоспного майна, приміщень сільрад, дрібних підприємств, ліній телефонного зв'язку тощо¹⁰¹.

Такі акції можна охарактеризувати як “турбуючі” удари. Вони створювали у середовищі противника атмосферу пригніченості, постійного психічного напруження й лихоманкового очікування наступних ударів, час і напрям яких передбачити було неможливо.

Однак масовані удари МДБ—МВС поступово знекровлювали сили визвольного руху, підривали його боєздатність. У 1948 р. до рук МДБ потрапив документ за 1946 р. під назвою “Становище ОУН в Карпатському краї”. В ньому говорилося: “Важкі умови життя, напружена нервово-фізична робота, а також слабке і нерегулярне харчування призвели до того, що майже кожний член ОУН і УПА має сердечні захворювання. Дуже часто люди хворіють на цингу”. І далі: “настрої в ОУН і УПА не дуже бадьорі, кожну весну очікують на війну, так як тільки у війні бачать своє спасіння”¹⁰².

3. Націоналістичне підпілля в 1949–1956 рр.

Зрозуміло, що і наприкінці 1940-х років становище у повстанському середовищі не змінилося на краще. Навпаки, внаслідок військово-чекістських операцій і агентурно-оперативних дій МДБ—МВС, постійних депортацій у східні райони СРСР прихильного до повстанців та підпільників населення, колективізації сільського господарства масова й матеріальна база ОУН і УПА катастрофічно танула, ріділи лави повстанців та підпільників.